

افسانه‌های پهلوانی ایران

معرفی و تحلیل شخصیت افسانه منظوم
و منثور پهلوانی ادب فارسی

حسین دوانقاری

عضو هیئت علمی دانشکده تربیت مدرس

بهادر باقی

عضو هیئت علمی دانشگاه خوارزمی

دفتر ملی

پایگاه ملی اسناد و کتابخانه ملی
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

مرکز تحقیقات زبان و ادبیات فارسی

اثر پیش رو، حاصل یک
طرح پژوهشی در پژوهشگاه
«فرهنگ، هنر و ارتباطات» و
«مرکز تحقیقات زبان فارسی»
دانشگاه تربیت مدرس است.

نمایان ساز مرکز کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

- سرشناسه: * ده افق، سال ۱۳۸۰، شماره ۱۲، تیر -
- عنوان و نام پدیدآور: * افسانه‌های فارسی ایران: معرفی و تحلیل شصت افسانه منظوم و منثور
- * پهلوانی و پهلوانی فارسی/حسن ذوققاری، بهادر باقری.
- مشخصات نشر: * تهران: نشر خورشید، ۱۳۹۸
- مشخصات ظاهری: * ۴ ج: ۵/۱۴×۵/۲۱ س.م.
- شابک: * دوره: ۵۶-۶۰، ۳۶-۴۰، ۲۲-۲۶، ۶-۱۰
- وضعیت فهرست نویسی: * فیبا
- یادداشت: * کتاب حاضر قبلاً توسط پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات در سال ۱۳۹۵ فیبا گرفته است.
- عنوان دیگر: * معرفی و تحلیل شصت افسانه منظوم و منثور پهلوانی ادب فارسی.
- موضوع: * افسانه‌ها و قصه‌های ایرانی -- تاریخ و نقد
- موضوع: * Legends-- Iran-- History & criticism
- موضوع: * پهلوانان در ادبیات
- موضوع: * Heroes in literature
- موضوع: * ادبیات عامه ایرانی -- تاریخ و نقد
- موضوع: * Folk literature, Iranian -- History and criticism
- موضوع: * پهلوانان ایرانی -- داستان
- موضوع: * Heroes-- Iran -- Fiction
- موضوع: * داستان‌های فارسی -- تاریخ و نقد
- موضوع: * Persian fiction -- History and criticism
- موضوع: * شعر فارسی -- تاریخ و نقد
- موضوع: * Persian poetry -- History and criticism
- شناسه افزوده: * باقری، بهادر، ۱۳۴۷ -
- رده‌بندی کنگره: * ۱۳۹۸ ۷۱۹/۵۹۱/۳۹۹۳ PIR
- رده‌بندی دیویی: * ۳۹۸/۲۰۹۵۵۰۹
- شماره کتابشناسی ملی: * ۵۶۱۹۰۷۶

نشر خاموش

نام کتاب:	افسانه‌های پهلوانی ایران: معرفی و تحلیل
نویسندگان:	شخصت افسانه منظوم و منثور پهلوانی ادب فارسی
مترجم:	حسن ذوالفقاری، بهادر باقری
مجلد:	علی خفاجی، پروین ادیم
موضوع:	مجید شمس‌الدین
چاپ و صفحه‌بندی:	غزال، خسروی و بستان منش
چاپ / شماره:	او ۱۳۹ / ۱۰۰۰ نسخه
قیمت:	دوره: ۵۰۰۰۰ تومان
شابک جلد ۱:	۹۷۸-۶۲۲-۶۰۳-۵۵-۹
شابک دوره:	۹۷۸-۶۲۲-۳۶-۶-۶

تمامی حقوق این اثر برای نشر خاموش محفوظ است.
ارتباط با نشر خاموش: ۰۹۱۲۰۱۷۸۱۹۴ | ۰۹۱۳۱۲۸۱۹۱

www.khamooshpub.com | @khamooshpubch

تهران، ولنجک، خیابان گلستان سوم، پلاک ۱۱۱

هرگونه کپی برداری، برداشت و انطباق از متن یا قلم از این اثر، منوط به اجازه کتبی ناشر است.

مرکز پخش: پخش ققنوس، میدان انقلاب، خیابان منیری جاوید (اردیبهشت)، پن بست مبین، شماره ۴
تلفن: ۶۶۴۰۸۶۴۰ / ۶۶۴۰۰۹۹
مرکز پخش: پخش چشمه: بلوار دماوند، بعد از سه راه تهران پارس بلوار اتحاد، اتحاد ۱۱، پلاک ۸
تلفن: ۷۷۷۸۸۵۰۲ / ۷۷۱۴۴۸۰۸ / ۷۷۱۴۴۸۲۱
مرکز پخش: پخش پیام امروز: خیابان لبافی نژاد، تقاطع خیابان فخر رازی، پلاک ۲۰۰، طبقه اول
۶۶۴۹۱۸۸۷ / ۶۶۴۸۶۵۳۵
فروشگاه: کتابفروشی توس، خیابان انقلاب، نبش خیابان دانشگاه، پلاک ۱۷۸
تلفن: ۶۶۴۶۱۰۰۷

فهرست

مقدمه ۹

بخش اول

درآمدی بر افسانه های پهلوانی ایرانی ۱۵
درآمدی بر افسانه های پهلوانی ایرانی ۱۶

بخش دوم

افسانه های متشور ۳۱۳
ابومسلم نامه ۳۱۴
اسکندرنامه کالسیس دروغین ۳۸۱
اسکندرنامه (از فرنگ تا هندوستان) ۴۱۷
اسکندرنامه نقالی (کلیات هفت جلدی) ۴۵۴
اسکندرنامه (بخش ختا) ۵۰۹
امیرارسلان نامدار ۵۳۵
بدیع الملک و بدیع الجمال ۵۶۱
بطال نامه ۶۱۶
بهمن شاه نامه ۶۴۵
جنیدنامه ۶۵۲
حسین کرد شبستری ۶۸۱
حمزه نامه ۷۶۸
خاورنامه ۸۱۴
خسرو دیوزاد ۸۶۰

۸۷۸.....	داراب نامه طرسوسی
۹۲۹.....	داراب نامه بیغمی
۹۹۶.....	رستم نامه
۱۰۲۲.....	سمک عیار
۱۰۹۵.....	شاهزاده شیرویه
۱۱۱۳.....	شاهزاده هرمز
۱۱۳۰.....	فیروز شاه نامه
۱۲۰۹.....	قران حبشی
۱۲۲۷.....	قهرمان قاتل
۱۲۶۰.....	مختار نامه
۱۲۸۵.....	مک جید، طلسم آصف و حمام بلور
۱۳۰۹.....	مک آفرین نامه

بخش سوم

۱۳۳۱.....	افسانه های منسوم
۱۳۳۲.....	آذر برزین نامه
۱۳۳۸.....	اسکندر نامه نظامی (شرق نامه)
۱۳۵۸.....	اسکندر نامه نظامی (اقبال نامه)
۱۳۷۸.....	اسکندر نامه امیر خسرو دهلوی (آیینه سکر دلی)
۱۳۹۸.....	اسکندر نامه جامی (خرد نامه)
۱۴۰۳.....	افتخار نامه حیدری
۱۴۴۹.....	بانو گشتب نامه
۱۴۷۳.....	بیر بیان
۱۴۸۶.....	بدیع الزمان نامه
۱۵۰۱.....	برزو نامه
۱۵۳۹.....	بهمن نامه
۱۵۶۵.....	بیرن نامه
۱۵۸۶.....	پتیاره
۱۵۹۸.....	تهمینه نامه
۱۶۰۷.....	جهانگیر نامه
۱۶۳۱.....	حملة حیدری باذل

۱۶۶۳		حملة حیدری راجی
۱۶۸۹		خاوران نامه
۱۷۳۷		رستم نامه
۱۷۴۴		رزم نامه شکاوندکوه
۱۷۵۴		زرین قیانه
۱۸۰۴		سام نامه
۱۸۵۳		سوسن نامه
۱۸۵۹		شیر نامه
۱۸۶۸		هریا، مه
۱۸۹۴		علی نامه
۱۹۳۰		فرامرزمه بنک
۱۹۴۵		فرامرزمه تر حک
۱۹۶۹		فلک نازنامه
۱۹۹۸		کک کوه زادنامه (روایت اول)
۲۰۱۴		کک که زاد (روایت دوم)
۲۰۲۴		کوش نامه
۲۰۷۴		گرشاسب نامه
۲۰۹۵		همای نامه
۲۱۲۳		نمایه ها
۲۱۲۴		ضرب المثل ها
۲۱۳۳		کنایات
۲۱۶۹		واژگان خاص و زیانزدها
۲۱۷۳		ناسزاها و دشنام ها
۲۱۸۷		سوگندها
۲۱۹۰		گزاره های قالبی
۲۲۰۴		تهدیدها
۲۲۰۷		تشبیهات
۲۲۱۰		استعاره ها
۲۲۲۱		فهرست منابع

مقدمه

افسانه‌های پهلوانی یکی از انواع مهم ادبیات داستانی در جهان است. این نوع ادبی در ایران، قصه‌ی خیالی منشوری یا منظومی است که به وقایع غیرعادی یا شگفت‌انگیز توجه می‌کند و ماجراهای عجیب و غریب و عشق‌بازی‌های اغراق‌آمیز یا اعمال سلحشوران را به نمایش می‌گذارد. این افسانه‌ها بیشتر، قصه‌های خیالی است که جنبه‌ی سرگرم‌کنندگی دارد.

هدف از این تحقیق، بازشناسی، معرفی و تجزیه و تحلیل افسانه‌های پهلوانی ایران؛ بررسی سیر تحول و تطور این نوع ادبی در بستر تاریخی و اجتماعی نشان دادن جایگاه و ابعاد هنری افسانه‌های پهلوانی فارسی و پیشنهاد استفاده از این ظرفیت‌های ناشناخته و ارزشمند در هنرهای سینما، تئاتر و پویانمایی است. ابعاد هنری این گونه متون داستانی عامیانه تا به حال، هم برای جامعه‌ی ادبی و هم برای جامعه‌ی هنری ناشناخته و پوشیده مانده است. این پژوهش از این ارزش‌های نهفته، پرده برمی‌دارد و به هنرمندان و هنرپژوهان، اطلاعات

ارزشمندی ارائه می‌کند و می‌تواند الگویی برای دیگر تحقیقات بین‌رشته‌ای (از جمله هنر و ادبیات) باشد.

برخی از افسانه‌های پهلوانی مورد مطالعه در این پژوهش، در کتاب‌ها و مقاله‌هایی جداگانه و به شکل پراکنده معرفی یا تجزیه و تحلیل شده‌اند، اما این نوع ادبی مهم و سرشار از اطلاعات تاریخی، اجتماعی، داستانی و هنری، هنوز در قالبی واحد و منظم، دسته‌بندی و معرفی نشده است. با اینکه امروزه در دنیای هنر، بازآفرینی و بازنگری و به‌روز کردن افسانه‌ها و رمانس‌ها و در کل فرهنگ، عامه، به شیوه‌های مختلف، مورد توجه هنرمندان و هنرپژوهان جهان قرار گرفته است. ایران هنوز بسیاری از هنرمندان و نمایشنامه‌نویسان یا برنامه‌ریزان ادبیات کودکان و نوجوانان، از ظرفیت‌های سرشار این نوع ادبی برای بازسازی و به‌روز کردن جنبه‌های مثبت این نوع داستانی، اطلاعات کافی ندارند یا چنانکه باید و شاید به اهمیت رجایگاه ارزشمند آن اعتقاد ندارند. اهمیت این تحقیق این است که در نسل، این نوع ادبی پربار و برگ را بررسی و نظریه‌پردازی می‌کند و ابعاد گوناگون ادبی، هنری، مردم‌شناختی آن را نشان می‌دهد.

روش تحقیق، کتابخانه‌ای، با شیوه تحلیل محتوا از طریق توصیف است. جامعه آماری ۶۰ افسانه پهلوانی منظوم و منثور از ابتدای تا پایان دوره قاجار است. بررسی و تحلیل هر افسانه شامل شش بخش می‌شود:

۱. معرفی داستان شامل: معرفی ارزش آن، پدیدآورنده، نسخه‌ها، ساختار اثر و موضوعات.

۲. گزارش داستان شامل: چکیده روایی اثر، جمع و گویای محتوا و داستان باشد.

۳. جنبه‌های داستانی شامل: عناصر داستانی (پی‌ریز، زاویه دید، شخصیت و شخصیت‌پردازی، زمان و مکان) و خصلت‌های روایی و ویژگی‌های داستانی (داستان در داستان، طرح مدور یا خطی، روابط علی و معلولی، تکرار، جنبه‌های شگفت‌آوری، تقارن‌ها، حوادث، ناتمام بودن داستان‌ها، ناهماهنگی وقایع و حوادث، تصادف، اغراق) و بن‌مایه‌ها.

۴. جنبه‌های زبانی و ادبی شامل: بررسی زبان ادبی و عامیانه یا روایی و نقلی، مسائل دستوری، اصطلاحات، مثل‌ها و واژگان عامیانه، گزاره‌های قالبی، زبانزدها (کنایات، سوگندها، ناسزاها، شوخی‌ها، تهدیدها)، توصیفات (صحنه‌ها، اشخاص، مکان‌ها)، آیات، احادیث، اشعار، اغراق‌ها.

۵. جنبه‌های اجتماعی شامل: آداب و رسوم، آیین‌ها، خوراک و پوشاک، نظام اداری و اجتماعی، باورها؛ معماری و هنر، مشاغل، اشارات دینی و مذهبی و فرق و مذاهب.

۶. نمونه‌ای شامل: گزیده‌ای دو تا چهار صفحه‌ای از اثر تا خوانندگان با متن و نشر رنگارش آشنا شوند.

در پایان نه‌مین شماره، فهرست محتوای کتاب‌ها فراهم آمده است تا خوانندگان بتوانند به‌معنای بهتر دسترسی داشته باشند و هم پژوهشگران در مطالعات خود از آن استفاده کنند.

با مطالعات اولیه، فهرست ۶۰ آسانه پهلوانی استخراج و کار کتاب‌شناسی و تهیه منابع آغاز گردید. برای هر آسانه، رزیده علمی مستقلی شامل تمامی منابع مکتوب تشکیل شد و تحقیقات میدانی آغاز گردید. در این مرحله، متن افسانه‌ها مطالعه و برای هر اثر مقاله‌ای تدوین شد.

ارجاعات به شیوه درون‌متنی است و هنگام ارجاع به افسانه‌ها فقط نام صفحه ذکر می‌شود. در مجموع از پانصد و پنجاه منبع رنگارش این اثر استفاده شده و مؤلفان کوشیده‌اند به جدیدترین منابع پژوهش‌ها استناد جویند.

افسانه‌ها بر اساس دو حوزه منظوم و منثور و در هر بخش بر اساس حروف الفبای نام اثر تنظیم شده است. مبنای انتخاب، افسانه‌های چاپ شده موجود یا در دست چاپ بود. در بخش متون نظم، مبنای انتخاب آثار پهلوانی بعد از شاهنامه بود؛ زیرا در مورد شاهنامه بسیار نوشته‌اند و داستان‌های آن معرفی شده است.